

яскравій, колоритній і багатій життєвим змістом. Тут, у цих творах, старий Нечуй дійсно був, як сказав Франко, і "великим артистом зору", і виразним "творцем живих типів", – бо утворені ним типи, постаті і образи і *досі живучі* (арк.77).

Володимир ПОЛІЩУК

ФРАНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ ПАВЛА ФИЛИПОВИЧА

У статті аналізуються франкознавчі праці Павла Филиповича, а також аналітичні судження про творчість Івана Франка, наявні в інших літературознавчих студіях П. Филиповича, значна частина яких донедавна була «розпорошена» в періодиці 20-х років і лишалася поза увагою науковців.

Ключові слова: франкознавство, компаративістика, літературна дискусія, методологія.

1926 року виповнювалося 70-річчя з дня народження Івана Франка й минало перше десятиліття з часу його смерті. В тогочасній українській літературі й літературознавчій науці згадані дати зумовили появу цілого ряду публікацій, немало з яких стали вагомими складовими наукового франкознавства всього ХХ століття, чи могли такими стати, якби не були з ідеологічних причин вилучені з наукового обігу. Саме така сумна доля судилася літературознавчим дослідженням одного з найталановитіших українських учених, професорові й поету Павлові Филиповичу (1891-1937). Його справедливо називають одним із фундаторів новітнього українського шевченкознавства (написав близько тридцяти шевченкознавчих праць), компаративного осмислення українського письменства, дослідником „українського сліду” в російській літературі... Франкова спадщина теж не обійдена увагою Павла Филиповича. Можна з певністю говорити, що саме „франківський” 1926 рік актуалізував і активізував увагу Филиповича до Франкової творчості. І навіть дещо раніша в часі (1924 р.) розвідка „Гене́за Франкової легенди „Смерть Каїна” [1] майже певно писалася уважним і перспективно мислячим Филиповичем з урахуванням ювілейного для Франка 1926-го. Інші ж чотири франкознавчі статті Филиповича писалися в році ювілейному. Ідеться про статті „Франко-поет” [2], „Поезія І.Франка” [3], „Шляхи Франкової поезії” [4], а також про рецензію на видання повісті І.Франка

„Борислав сміється” за редакцією Сергія Пилипенка [5]. Дві з цих статей – „Гене́за ...” і „Шляхи...” – пізніше були опубліковані у книгах праць П.Филиповича за редакцією Григорія Костюка [6] і за редакцією Сергія Греченюка [7]. На ці видання й будемо посилатися. Однак франківська тема в науковій спадщині Павла Филиповича не вичерпується вказаними статтями й рецензією. Як на свій час і міру доступності до багатющої спадщини Івана Франка Филипович володів таким серйозним багажем знань у „темі”, котрий дозволив йому спиратися на мистецький і науковий досвід Франка при осмисленні багатьох „нефранківських” тем-проблем. Спробуємо й цю частину Филиповичевого франкознавства висвітлити, спираючись зокрема й на найновіші публікації літературознавчої спадщини П. Филиповича [див.: 8; 9].

Стимулюючу роль Франкових ювілеїв у справі дослідження його спадщини визнавав і сам Филипович. Свого часу, року 1927-го, пишучи огляд „Українське літературознавство за 10 років революції”, в частині, яка стосується Франка, Павло Петрович відзначив, що „з письменників, ближчих до нашої доби, охоче спiniaлись дослідники на Іванові Франкові, Лесі Українці та М.Коцюбинському, хоч довголітня і многоплідна літературна та громадська діяльність Івана Франка лише за останній час починає входити в сферу наукових дослідів... Десятиріччя смерті (1926 р.) збільшило інтерес до Франка” [6, 515]. Тут же Филипович перераховує франкознавчі дослідження своїх сучасників (і свої), інколи даючи стислі і влучні характеристики окремим із них або групуючи їх за певними якостями. Він пише про очікувані публікації „з надзвичайно цінного Франкового архіву”, а також, мабуть, одним із перших франкознавців означає специфіку й особливості студій над Франковою спадщиною. По-перше, Филипович вказує на вкрай малу кількість „розвідок про окремі Франкові твори, а без них важко перейти до ширших узагальнень”, а по-друге, зазначає, що „праця над Франком ускладнюється ще й через те, що автор „Бориславських оповідань” був людиною надзвичайно освіченою і часто черпав матеріал для своїх творів з літератур різних країн та віків, – дослідник мусить бути також добрим знавцем всесвітньої літератури, а таких у нас поки небагато” [6, 516].

Остання фраза вельми цікава як для самого Филиповича, так і для його часу. Безсумнівно, в ній резонують ідеї літературної дискусії 1925-1928 років, причому ідеї, сказати б, хвильовистсько-зеровські. Водночас тою фразою Филипович вельми прозоро артикулює на сповідуваний ним „порівняльний методі” при аналізі літературних явищ, традицію якої в українському літературознавстві виводить, зокрема, й від Івана Франка.

Про літературознавчу методологію Филиповича написано вже й немало, хоча б у передмовах Г.Костюка, С.Гречанюка й автора цих рядків до видань праць ученого-поета 1971, 1991 і 2008 років. Як учений класичного типу Филипович вельми толерантно ставився до різних дослідницьких методологій у літературознавстві (філологічного, біографічного, формального, психологічного, соціологічного методів) [див. про це детальніше: 10, 14-22], але, будучи „виpusкником” наукового семінару В.Перетца й опанувавши „інструментарії” тих методологій, в подальшій своїй науковій практиці віддавав перевагу методу порівняльно-історичному. Такий вибір Филипович мотивував у передмові до книжки своїх статей „З новітнього українського письменства” (1929), до якого були включені й окремі франкознавчі дослідження: „В зібраних тут статтях я вживав переважно порівняльної методи і гадаю, що ця методика, позначена вже в нас певною традицією (праці Драгоманова, Франка, Сумцова, О.Колесси та інш.), може дати чимало корисного для сучасного українського літературознавства, зосібна подаючи матеріал для соціологічних узагальнень. Порівняльні студії поширюють також наш обрій, виводячи українське письменство з вузьких національних меж і з’єднуючи його з творчістю інших народів” [Цит. за: 6, 560]. Думається, що присутня в цитаті фраза про «матеріал для соціологічних узагальнень» завбачливо адресувалася Филиповичем пильним марксистським критикам, оскільки згадана літдискусія на той час була вже силовим чином згорнута, натомість розгортався наступ «по всьому літературному фронту» на «буржуазно» чи «попутницьки» мислячу літературу. До речі, такий Филиповичів реверанс у бік офіціозу не вберіг його самого і книжку його досліджень від очевидно брутальної критики [див.: 11, 200-203].

Причому, рецензент книжки літературно-критичних статей Филиповича О.Травень увесь свій «праведний» гнів, не надто прихований іронією чи й сарказмом, спрямовує саме проти порівняльної методи вченого. Цікаво й те, що ледь не половина розгромної вульгаризаторської рецензії базується на критиці саме франкознавчої статті Филиповича: «Запізнілий епігон цієї «методи» («епігон» – Филипович, а «метода» – порівняльна – В.П.) – автор рецензованої книги – цілком серйозно вважає, що самий літературний факт може спричинитись до появи другого, вбачає у літературному впливі достатню причину його появи, любісінько собі обминаючи всякі там теорії про соціальну зумовленість літературних явищ» [11, 200]. Зауважимо, що ця остання думка про «соціальну зумовленість» кількаразово зринає в невеликій рецензії О. Травня і щодо оцінок Филиповичем драм Лесі Українки чи сюжету «Землі» Ольги Кобилянської, вельми прозоро виявляючи методологічні акценти рецензента-«марксиста».

Між тим розмову про методологію Павла Филиповича можна й варто продовжити, бо ж він сам у франкознавчих працях кількаразово торкається проблеми методів, демонструючи неабияку власну кваліфікацію в цьому питанні, а також наукову сумлінність і компетентність у франкознавстві тогочасного рівня. Скажімо, починаючи свою концептуальну статтю «Шляхи Франкової поезії», Филипович одразу ж веде мову про можливу дослідницьку плідність певного методу. «Правда, – нотує вчений, – для суто біографічного вивчення письменника творчість Франкова дає небагато даних, і взагалі цей момент ще не може в повній мірі увійти у сферу дослідів, залишаючись поки в усній передачі (тут Филипович пише про малознаність багатьох сторінок біографії Франка – В.П.)... Ще трудніше підійти до вивчення Франкової поезії з погляду історично-літературного. Яке місце Франка серед українських і світових літературних шкіл і напрямків, в яких письменників він учився, які форми і образи викликав і т. ін., – всього цього майже не торкались наші дослідники» [7, 61]. Відтак бажання «копнути» цю компаративну цілину у франкознавстві щасливо збігається з очевидною прихильністю Филиповича до порівняльної

методи, про що вже мовилося, і з його в ній кваліфікацією. Филипович іще більше обґрунтовує свій методологічний вибір посиланнями не тільки на енциклопедичність Франка і неохопність його інтересів, але й на судження Франкових сучасників. Зокрема він цитує некрологічну інформацію зі львівського «Діла», в якій зазначалося, що «жодний український письменник не мав «такої ненаситної цікавості до всього людського, в усіх часах і земля», а також укотре мотивує обрану порівняльну методологію тим, що «дослідник завжди повинен мати на увазі можливі запозичення чи наслідування...» [7, 62]. До слова мовлячи, Филипович і соціологічний метод як один із можливих не відкидає, а тільки пише, що «для соціологічного аналізу ще мало маємо матеріалу» [7, 66], при цьому зауважуючи на Франковому «каменярстві», називаючи Франка поетом «соціальним», «громадським другом» і под. Отже, у Филиповичевому франкознавстві вельми показово відбилися і пріоритетність порівняльно-історичного методу, і використання конструктивних можливостей інших методологій.

Як мовилося вище, перу Павла Филиповича належать кілька франкознавчих розвідок, власне, п'ять, чотири з яких присвячені ліриці чи (і) ліро-епосу Франка, одна – прозі. Однак ці «статистичні» викладки потребують певних коментарів. Написана 1924 року стаття-передмова про генезу Франкової легенди «Смерть Каїна» стала своєрідним компаративним «заспівом» до наступних франкознавчих досліджень Филиповича, виконаних переважно в цьому ж методологічному ключі. При цьому статті «Франко-поет» і «Поезія І.Франка» (для газети), очевидно, писалися одна за одною й опубліковані фактично одночасно, у травні 1926 року. Можливо, що на них було й замовлення, відповідно – журналу «Життя й революція» і газети «Пролетарська правда». Що в цих статтях можна відзначити? Те, скажімо, що вони, писані практично водночас, якщо й дублюють одна одну, то хіба в окремих узагальненнях, у концептуальних висновках. Видно, кожну зі статей Филипович писав, сказати б, автономно, враховуючи, зокрема, й адресата-читача кожного конкретного видання. Можна припустити, що першою писалася стаття для

газети, а журнальна «виросла» з газетної, нарощувалась на ній і поглиблювалася. А вже потім, з урахуванням семантики двох попередніх, поставала об'ємніша й концептуальна – «Шляхи Франкової поезії», вперше опублікована 1927 року.

Травневе число журналу «Життя й революція» вміщувало не тільки статтю «Франко-поет», але й Филиповичеву рецензію на видання Франкової повісті «Борислав сміється» в редакції Сергія Пилипенка і з передмовою Олександра Дорошкевича. Ось із цим останнім, власне, з його передмовою, переважно й полемізує в рецензії Павло Филипович. А предмет полеміки – надмір ідеології й соціологізму в передмові Ол. Дорошкевича, а також... проблема впливів і запозичень, у цьому разі – з мистецького досвіду Еміля Золя. З окремих суджень рецензії можна побачити, що Филипович доволі критично поставився до повісті «Борислав сміється», зокрема до видимої, на його думку, композиційної невправності твору, що писався «нашвидку, для чергового числа журналу» [5, 120].

Названими публікаціями франкознавча тема в науковій спадщині Павла Филиповича не вичерпується. Принаймні ще одну цікаву розвідку вченого є підстави віднести до франкознавчих, причому в ній ідеться вже про дослідницьку, літературознавчу іпостась Івана Франка. Мовиться про статтю Филиповича «Революційна легенда про Шевченка чи дійсність?», опубліковану в тому ж 1926 році [див.: 8, 100 – 116]. І хоч вона заголовком і змістом присвячена Тарасові Шевченку, та принаймні в половині цієї розвідки мовиться про Франкову позицію в одній з історій, приписуваних Шевченкові. У цій статті спостерігаємо ще одне підтвердження глибокої обізнаності Филиповича зі спадщиною Франка, доступною для дослідника 20-х років XX століття. У частині шевченкознавчої статті водночас природно й переконливо показана унікальна ерудованість Франка, зокрема його компетентність у фольклористиці й польському письменстві XIX століття. Ну і в багатьох інших «нефранківських» статтях Филипович частенько покликається до Франкового мистецького чи наукового досвіду різної семантики.

Отже, Павло Филипович про Івана Франка-поета. У своїй газетній статті «Поезія І.Франка» дослідник зазначає, що «для спізнання його (Франка – В.П.) розвитку взагалі поезія має найбільше значення» [3, 2]. І в інших своїх франкознавчих «поетичних» публікаціях Филипович так само мотивує свою увагу до поезії Франка, оскільки саме «віршові твори подають особливо цінний матеріал для пізнання автора та його еволюції» [7, 61]. Усі, хто пише про дослідницьку працю Павла Филиповича чи хто писав про нього спомини, відзначають його виняткову наукову сумлінність, особливо в опрацюванні джерел досліджуваного явища, його контексту не тільки українського, виняткову ерудованість чи й енциклопедизм, котрим Филипович перевершував навіть такого визнаного ерудита, яким був Микола Зеров. Тому коли в тій же газетній статті про Франка Филипович зазначає, що «в обличчя Франка-поета критики та історики письменства ще мало вглядались і не дійшли до цілком певних висновків», то цілком певно так воно й було. Тож Павло Филипович принаймні одним із перших почав формувати системний, цілісний погляд на Франка-поета, а через таку опосередкованість і на еволюцію світоглядних позицій Івана Яковича, на загальноукраїнський і європейський контекст Франкової поетичної творчості, реалізований зокрема й через перекладацьку діяльність геніального галичанина. «В пісні (тобто в поезії – В.П.) пливе все, що дало життя, – пише Филипович, – «добро і зло», вона правдиво свідчить про ідейні шукання поета, про його перемоги та поразки. Прийде час, – нинішня ювілейна нагода його наближає, коли, ґрунтовно простудіювавши і поетичну спадщину Франкову, і весь його величезний набуток в інших галузях, дослідники визначать біографічні моменти в його творах, зв'язок з добою, місце в своїй і світовій літературі» [3, 2]. Газетна стаття «Поезія І.Франка» стала своєрідним місцем постановки ряду ключових питань в осмисленні Франкової поетичної спадщини, «не торкаючись більших композицій – поем». Відповіді на поставлені питання Филипович хіба що тільки означає: для розлогішої розмови тут просто немає місця. У чотирьох невеликих розділах статті Филипович означає і стисло характеризує етапи поетичної творчості Франка, доволі чітко

заявлені конкретними збірками, рушії еволюції, навіть устигає вказати на певні полемічні (Франко – Вороний), порівняльні (Шевченко – Франко) чи оціночні (Євшан, Коряк) моменти.

Стаття «Франко – поет», уміщена в «Житті й революції», – то вже наступний крок Филиповича в осягненні поетичного феномену Франка. У ній усього два розділи, але доволі розлогі й, безсумнівно, набагато глибші в науковому сенсі. Можна сказати й так, що в цій статті її автор чи не основну увагу звертає на проблему психології творчості Франка-поета. Тут активно «працює» біографічний елемент, ширше, аргументованіше і глибше виписаний суспільний контекст галицького і навкологалицького життя й міру входження (залежності – незалежності) в нього Франка. Показова й вельми важлива в цій Филиповичевій статті ще одна риса: психологічні мотиви еволюції Франка-поета дослідник, думається, небезуспішно пробує обґрунтувати не тільки біографічними, особистісними «причинками», але й порівняльно-типологічними, беручи «за основу», скажімо, Гетевого «Фавста» чи Байронового «Каїна» [див.: 2, 84 – 85]. «Гетів Фавст з його двома душами – «небесною» і «земною», що не можуть гармонійно з'єднатись, – пише Филипович, – був далекий від Франкового сприймання... Франко одходить від розповсюджених тлумачень критиків та істориків літератури і підкреслює, що в Гетевому творі найбільше цінує суспільну ідею...» [2, 85]. Мовиться тут про молодого Франка. Схожа Франкова позиція і щодо тлумачення названого Байронового героя. Цікаві спостереження Филиповича над особистісними (власне, психологічними) чинниками, які теж посутньо визначали творчий поступ Франка-поета, зокрема його – Франка – взаєминами з галицькою суспільністю, яка не приймала Франкового радикалізму: «Міцного непохитного характеру, – пише Филипович про Франка, – в нього не було – не дарма він дивувався з «виїмково суцільного многостороннього та енергійного» Драгоманова, а сам здобував від приятеля свого, найпослідовнішого драгоманівця, Павлика, назву «скакуна»... Франко ступив на шлях компромісів...» [2, 88]. Відзначимо, що такі оціночні судження щодо Франка та його еволюції «від каменярства» до цінностей універсальніших

(«абстрактну мудрість віків використовує для щоденного... вжитку») Филипович виписує, сказати б, «нейтрально», констатуюче, скоріше – схвально, ніж осудливо. Як для року 1926-го, така позиція дослідника ще була цілком прийнятною.

Логіка такої аналітичної методи зрештою приводить Филиповича до вироблення образної і в суті своїй правильної і правдивої формули еволюції Франка-поета, та, власне, не тільки Франка-поета, а й Франка-громадянина, Франка-мислителя: «Він остаточно знаходить своє призначення. Воно по суті не змінилось – поглибилось, зміцніло, набуло розмаху. Раніш головний мотив був – праця і обов'язок – шляхом мудрости і відречення поет дійшов до примату творчої любови. Від каменярів через підвладного аскетичним велінням Гарісчандру та ченця Івана Вишенського до Мойсея» [2, 90].

Треба сказати, що в цій своїй франкознавчій статті Филипович вийшов за межі декларованого в ній завдання. Він таки означив у ній не тільки основні риси Франкової лірики та «головні етапи поетових уявлень про себе і колектив», але й суспільно-творчий контекст Франкового буття в Галичині виписав, чого, здається, не планував робити «в цій короткій статті» [див.: 2, 88].

Нарешті, третя, велика розвідка Филиповича – «Шляхи Франкової поезії». Очевидно, що вона, кількаразово перевидана, найбільше відома не тільки франкознавцям. Ця стаття за семантикою незрівнянно багатша за всі інші, бо Филиповичів погляд у ній на Франкову поезію набагато різноманітніший, хоча практично в кожному з дев'яти розділів можна відзначити спільну рису – застосування порівняльного методу до осмислення кожної з проблем: чи йшлося про ставлення Франка до народнопісенної (фольклорної) традиції в українській поезії, чи в розмислах про Шевченків стиль і долання шаблонів його епігонів, чи про відображення історичної тематики у Франковій ліриці тощо. Скажімо, щодо останньої проблеми, то Филипович, вказавши на «історичні» твори Франка, зауважує, що «в усіх цих Франкових творах немає ні милування в героїчному минулому, ні лету фантазії; в них багато книжності...» [7, 70]. Така Франкова поетика зіставляється з іншими віршами історичної тематики в українській та

деяких інших літературах, відомих Франкові з тих чи інших джерел, у т.ч. перекладених ним самим. І в цій статті Филиповича простежується мистецько-світоглядна еволюція Франка, але тут ця проблема одна з багатьох. Маємо в розвідці погляд на Франка і як на теоретика поезії, і як на її – поезії – практика.

Можна відзначити, скажімо, те, що Филипович вельми уважно придивлявся до Франкової поетичної стилістики, до формування й еволюції його індивідуального стилю, можливих запозичень або впливів у цій царині. Щодо ранніх творів Івана Франка дослідник солідаризується з доволі критичним і справедливим присудом Сергія Єфремова, котрий мову дебютних Франкових речей назвав «недоладною мішаниною мови української з російською, польською та церковнослов'янською». Тому пізніші обробки тих творів їх автором Филипович оцінює схвально. Загалом Павло Петрович дає багато влучних характеристик Франковій ліриці, напр.: «... взагалі ж Франко, великий прихильник образності, не любив «співати», не був поетом «напівного» стилю... його стихія – розповідати або промовляти, дати «нову енергійну дикцію» [7, 68]; або, оцінюючи збірку «Балади і розкази»: «В цілому попередня українська балада мало вилинула на двадцятилітнього автора «балад і розказів» – найбільше він використовує... чужоземних авторів» [7, 71]. Можна тут навести й оцінку зі статті «Поезія І.Франка», в якій Филипович зазначає, що «Франко хоч і багато писав про почуття, але був поетом думки. Був поетом сильним і своєрідним, хоч і не досконалим» [3, 2], і тут же повторює – «Франко, поет думки, часом навіть рефлексії». У статті ж «Франко – поет» (та і в інших), називаючи Івана Яковича «суспільним поетом», Филипович кваліфікує збірку «Зів'яле листя» як «побічний струмок його поезії» [2, 90].

Мовлячи про поступ Франкової лірики, Филипович, природно, не міг обійти тему «Франко і Шевченко», у т.ч. й осмислення Франкової позиції щодо Шевченкової поезії та її резонансу в творчості Шевченкових послідовників чи епігонів, узявши за точку відліку Франкову оцінку ситуації, висловлену у статті «Михайло П. Старицький» (1902 р.). Концептуально Филипович поділяв висловлене в цій статті міркування Франка про те, що «коли 1861 року в

Петербурзі вмер Шевченко, то взяв з собою в могилу цілий один період нашої літератури, цілу окрему манеру поетичної творчості. Тою дорогою, яку перший проложив і до кінця пройшов він, іти далі було нікуди...» [7, 65]. Тому інші поети, які пішли «Шевченковим шляхом», вже були наслідувачами, епігонами, – зазначав Франко. Филипович назагал поділяв і таку Франкову оцінку, хіба що не згодився в повній мірі застосувати її щодо П.Куліша. Природно, що Франко, маючи таке розуміння шевченківської і постшевченківської пори в українській поезії, прагнув виходити з силового поля Шевченкового поетичного генія. Филипович же ці риси Франкової новизни прагнув спостерегти й відзначити, і немало в цьому сенсі йому вдалося, причому, одному з перших, якщо не першому. Скажімо, ті ж цитовані вище міркування про Франка як поета думки чи його новації в баладному жанрі. Щодо тих же Франкових балад Филипович у статті «Поезія І.Франка» зауважував: «В історичних баладах немає характерного, наприклад, для раннього Шевченка та його наступників ліричного замилювання в минулому». Дослідник знаходить принципові відмінності між Шевченком і Франком у «формальному», сказати б, питанні («Не можна уявити, щоб Шевченко написав сонета, взагалі поети «напевного» стилю, напр., Олесь, за них не бралися, Франко почав з сонета і за життя написав їх із сотню...» [7, 69]) чи навіть у мірі вияву світоглядної «революційності» – «Вже й так видно, що безпосереднього революційного захоплення, Шевченкового бунтарства в Франка мало. Він людина іншого складу, іншого оточення. Мета однакова – перебудова людського життя, – та путь довший, важкий і буденний, засоби спокійніші – виховальні» [2, 87]. Водночас Павло Филипович, будучи за емоційно-інтелектуальним складом людиною, схожою на Франка, так само й за сповідуваним підкреслено об'єктивістським підходом до поцінування явищ і здатністю до узагальнень на основі універсальних мислительних категорій, бачив і відзначав глибинну спорідненість буття і творчості двох українських геніїв. Показовий тут Филиповичів коментар щодо відомої полеміки між Іваном Франком і Василем Щуратом (вірш «Декадент...»). «Цей славнозвісний вірш, – пише Филипович, – свідчить, що в основі Франкової творчості, навіть у

найсумніші часи, була воля до життя і відчуття свого соціального й національного призначення. Зневір'я приходило не від песимістично занепадного світогляду, а від ударів життя. Пориваючи з суспільством, Франко не поривав, як багато тогочасних європейських та російських письменників, в естетизм або містику та космічні настрої. Його не захоплювали проблеми суто філософського характеру, він (як і Шевченко) не спокушувався інтуїтивно вирішувати загадку буття, шукати абсолютного, безконечного, мучитись Фавстовою мукою невдоволеного співзнання. Франко бачив, що на цьому шляху заблудив не один титан людської думки чи почуття..." [7, 90].

Про те, настільки глибоко Павло Филипович був обізнаний і з доступною йому спадщиною Франка, і з цариною шевченкознавства, може доволі яскраво свідчити стаття „Револьюційна легенда про Шевченка чи дійсність?” – праця шевченківської тематики, майже половина якої присвячена аналізу Франкової позиції „в темі”. Стрижневим предметом дослідження у статті є історія про те, „як Шевченко при допомозі зерен пшениці пропагував соціальний переворот” [8, 101] і як цю історію прокоментував І.Франко у своїй статті „Шевченко героєм польської революційної легенди”. Филипович критично поставився до суджень Франка, а слідом за ним і Василя Щурата, в аналізованій темі, зауваживши, зокрема, на легковірності обох, на хисткості „доказової бази” в аналізованому питанні: „Важко зрозуміти, – пише Филипович, – чому обидва дослідники – і Франко, і слідом за ним д-р Щурат – так легко ймуть віри оповіданням про анекдотичну закуску – зернами – по чарці, і не роблять ніяких спроб зв’язати „революційну польську легенду” з Шевченковим життям, вишукуючи польські джерела цієї „легенди” там, де обережніший дослідник їх не побачить” [8, 108]. Це, втім, лише маленький штрих до чималої статті, глибокої й вельми цікавої, в якій Павлові Филиповичу, осмислюючи цілком конкретну, сказати б, мініатюрну проблему, вдалося показати як глибоку ерудицію Івана Франка, так і не меншу ерудицію власну, помножену на виняткову наукову сумлінність і виваженість.

Більш-менш уважний погляд на все Филиповичеве франкознавство засвідчує, що вчений практично всі теми-проблеми в ньому прагнув

осмислювати не відособлено, а в контексті – загальноукраїнському чи, що більше, в європейському. Вище вже мовилося, що такий підхід до аналізу літературних, культурологічних, ширше – гуманітарних явищ найоптимальніше відповідав улюбленій науковій методології Павла Филиповича – порівняльній. Дослідник не тільки досконало володів інструментарієм такої методології, але й мав класичні фундаментальні (в цій частині можемо говорити й – енциклопедичні) знання в царині філології й гуманітаристики. Мабуть, доречним буде міркування про те, що до своїх студій, а тим паче до концептуальних суджень і висновків у франкознавчій темі Филипович прийшов через компаративістику. Йдеться, звісно, про його дебютну працю в царині франкознавства – статтю „Генеза Франкової легенди „Смерть Каїна” (1924). До речі, ця розвідка, виконана в порівняльній методі, була в доробку Филиповича практично дебютною і в царині українсько-„зарубіжної” компаративістики, оскільки раніше в часі ним написана хіба розвідка «Барбье и русская поэзия» (1922) [див.: 9, 549 – 551]. А вже дещо згодом були написані порівняльні студії щодо окремих творів Шевченка, Лесі Українки, Кобилянської, досліджені «українська стихія» у творах Гоголя й «український елемент» у творах Лєскова, тема «Пушкін і українська література» тощо.

Филиповичева «Генеза Франкової легенди...» кількаразово публікувалася й була загальнодоступною, тому тут її детальніше аналізувати немає потреби. Хіба можна вкотре наголосити на ерудиції і Франка, і Филиповича в «байронізмі» і щодо образу Каїна у світовій літературі. Та ще відзначити окремі мотиви в судженнях дослідника. Скажімо, щодо причини зацікавлення Филиповича саме цим Франковим твором («Правда, мало хто до цього часу писав про цей твір, один з найкращих у Франковій спадщині» [7, 101]), або про бачення вченим можливих джерел Франкової версії образу Каїна, в якому, до речі, Филипович вбачає «оригінальний мотив». Так от, дослідник висновує обґрунтовані гіпотези щодо апокрифічного мотиву «смерті Каїна», чи опосередкованого впливу Данте, або ж досвіду Флобера в ньому. Взагалі, Филипович шукає і знаходить оригінальне тлумачення Франком цілого ряду

«світових» образів – Каїна, Фауста, Прометея. Часом, як пише Филипович, та оригінальність тлумачення мотивується особливостями Франкового світогляду в той час, коли останній творчо осмислював постаті «світових» героїв.

Тож одна з незаперечних, а часто й відкривавчих цінностей літературознавчої спадщини Павла Филиповича лежить якраз у площині порівняльності, в застосуванні «теорії запозичень» до явищ українського й зарубіжного письменства. В осмисленні творчості Франка означена риса проявлялася чи не найпоказовіше, чому, безсумнівно, сприяла й геніальна творча постава великого галичанина-українця. Працюючи над творчістю Франка чи досліджуючи сторінки його біографії, Филипович, здається, з особливою приємністю пише про неохопні Франкові зацікавлення [див., напр.: 7; 74, 76, 78, 92, 95...]. Якщо персоніфікувати цю тезу, взявши за осяг не тільки франкознавчі дослідження Филиповича, але і його праці про інших українських і зарубіжних письменників, то складається вельми поважний і, що дуже важливо, цілком доречний, мотивований список митців світового і європейського рівня, в коло яких Франко вписується цілком правомірно й назагал гармонійно. Задля прикладу можна навести, скажімо, той уривок статті «Франко – поет», в якому аналізується вірш Франка «Три долі», в котрому сам поет уводить імена Данте, Гете й Шеллі (семантику й мету тут не аналізуємо), чи інший уривок звідти ж, у якому Франко частково пояснює власну творчу «майстерню». Йому часто дорікали за необробленість власних творів, до речі, вельми критично щодо повісті «Борислав сміється», міри її мистецької досконалості, висловився й Павло Филипович [див.: 5, 120]. Тож у статті «Франко – поет» Іван Якович певною мірою відповідає на такі закиди сучасників і нащадків, своєрідно апелюючи до творчої практики європейського класика. Зауважимо, що Филипович загалом із розумінням сприйняв позицію Франка, включивши у свою статтю промовистий уривок Франкового листа. «Франко в ці часи, – пише Филипович, ведучи мову про 80-ті роки XIX ст., – свідомо обмежує свою діяльність, не дбаючи власне про мистецьку роботу, займаючись переважно збудженням думки – агітацією та поширенням європейської освіти. В листі до

Павлика (1879) він підкреслює: «Ви знаєте, що, пишучи що-небудь, я зовсім не хочу творити майстерверків, не дбаю о викінчення форми і т.д., не тому, щоб се само собою не хороша річ, але тому, що на тепер головне діло в нас сама думка, головне завдання писателя – порушити, зацікавити, вткнути в руки книжку, збудити в голові думки. С того погляду я вважаю Флобера, сидячого 20 літ над одною повістю, дурнем або великим самолюбом» [2, 87 – 88].

Дуже яскраво продемонстрована Франкова і Филиповичева компетентність у компаративістиці, як і плідність самого порівняльного методу, тим паче, «в руках» Павла Филиповича, у статті «Відгуки Бюргерової «Ленори» в українській літературі», де фігурують цілі сузір'я письменників (переважно – письменників-романтиків) української, російської, польської, німецької літератур. Причому, «концентруються» вони навколо одного сюжету і його інтерпретацій.

Українсько-російський Франків компаратив Филипович розглядає переважно через призму перекладів російських поетів українськими, зокрема й переклади, здійснені самим Франком. Найбільш показова в цьому сенсі велика стаття Филиповича «Пушкін в українській літературі» [див.: 9, 414 – 452]. Окрім Пушкіна в аналізованому контексті фігурують ще Фет і Некрасов. До творчої постави останнього, до природи інтересу, який викликала лірика Некрасова в українських поетів, зокрема у Михайла Старицького, Филипович у своїх дослідженнях повертався найчастіше, тим паче, що і Франко цій «підтемі» приділив свого часу немало уваги, скажімо, пишучи вже згадувану концептуальну статтю «Михайло П.Старицький». Проблемам «Франко – перекладач» і «Франко й переклади» Павло Филипович приділив немало місця у своїх дослідницьких студіях, відзначаючи вагомість і значення цієї площини Франкового таланту і Франкових заслуг у ній: «... все життя, – писав Филипович у своїй найбільшій франкознавчій статті, – Франко буде перекладати безліч поетичних (і прозових) творів з метою ввести в український культурний вжиток кращі надбання чужих літератур... Франко пішов стежкою, яку протоптували Куліш, Старицький, пізніше Самійленко та інші поети, що розуміли потребу

поширювати обрії українського слова» [7, 72]. Таку увагу Филиповича до цієї Франкової іпостасі можна пояснити й тим, що завжди сповідувані Франком «потреба поширювати обрії українського слова» й бажання наблизити скарби світового письменства до українського митця й читача були вельми суголосними неокласичній концепції культури, активними пропагаторами якої були ті ж Зеров і Филипович. Власне, останні будували свою неокласичну «модель» культури, спираючись і на могутній Франків досвід і талант.

Практично все, написане вище, стосується, як образно написав сучасник, «планети Поезії». Филипович майже абсолютну свою увагу у франкознавстві зосередив на ліриці, ліро-епосі чи поетичних перекладах Франка. Про Франка ж прозаїка сказано Филиповичем дуже мало. Можна хіба що згадати про Филиповичеве спостереження щодо «стирання меж» «реалістичної прози Франкової («На дні») й поезії («Історія лівої руки»)[7, 77] чи згадувану вже своєрідну рецензію на публікацію повісті «Борислав сміється», в якій дослідник провів цікаву і влучну паралель між «наскрізь індивідуальним талантом» Золя з його схильністю до романтичних перебільшень і символів, і такими ж уживаннями символів Франком у творах «Воа констриктор» і «Борислав сміється». Є ще у статті про Стендаля коротке твердження про те, що «у Франкових статтях Стендаль згадується зовсім побічно, певно внаслідок читання «Романістів-натуралістів» Золя» [9, 627]. І, здається, все. Втім, чогось особливого в такій ситуації немає. Павло Филипович у своїх дослідницьких виборах і симпатіях був ледь не абсолютний «поетист». Він у цій царині знався якнайдосконаліше і прагнув саме в цьому реалізувати свій великий талант. Йому дуже багато вдалося. Зокрема й у франкознавстві, де Павло Филипович багато в чому був принаймні одним із новаторів і відкривачів, а в чомусь, – наприклад, у новочасній франкознавчій компаративістиці – і фундатором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цит. за видан.: *Филипович П.* Генеза Франкової легенди «Смерть Каїна» // *Филипович П.* Література: статті, розвідки, огляди. – За ред. Г.Костюка. – Нью-Йорк – Мельборн, 1971. – С. 250-268.
2. Див.: *Филипович П.* Франко – поет // *Життя й революція.* – 1926. – № 5. – С. 83-92.
3. Див.: *Филипович П.* Поезія І.Франка // *Пролетарська правда.* – 1926. – № 120 (1430). – 28 травня. – С. 2.
4. Див.: *Филипович П.* Шляхи Франкової поезії // *Филипович П.* Література: статті, розвідки, огляди. – За ред. Г.Костюка. – Нью-Йорк – Мельборн, 1971. – С. 183-249.
5. Див.: *Филипович П.* [Рец.] Іван Франко. Борислав сміється. Повість. Ред. С.Пилипенка. Стаття Ол. Дорошкевича: «Книгоспілка», 1926. – 336 с. // *Життя й революція.* – 1926. – № 5. – С. 119-120.
6. *Филипович П.* Література: статті, розвідки, огляди... – 582 с.
7. *Филипович П.* Літературно-критичні статті. – За ред. С.Гречанюка. – К., 1991. – 272 с.
8. *Филипович П.* Шевченкознавчі студії: статті, рецензії. – Черкаси, 2002. – 220 с.
9. *Филипович П.* Літературознавчі студії Компаративістика: статті, рецензії. – За ред. В.Поліщука. – Черкаси, 2008. – 644 с.
10. *Поліщук В.* Літературознавство Павла Филиповича // *Филипович П.* Літературознавчі студії. Компаративістика. – Черкаси, 2008. – С. 4-26.
11. *Травень О.* [Рец.]: Проф. П.Филипович. З новітнього українського письменства. Історично-літературні статті. – К., 1929. – 267 с. // *Критика.* – 1929. – № 7-8. – С. 200-203.

Владимир ПОЛИЩУК

ФРАНКОВЕДЧЕСКИЕ СТУДИИ ПАВЛА ФИЛИПОВИЧА

В статье анализируются франковедческие труды Павла Филиповича, а также аналитические суждения о творчестве Ивана Франка, имеющиеся в других литературоведческих студиях П. Филиповича, значительная часть которых доселе была «рассыпана» в периодике 20-х годов и оставались вне внимания ученых.

Ключевые слова: франковедение, компаративистика, литературная дискуссия, методология.

Volodymyr POLISCHUK

PAVLO FYLYPOVYCH'S WORKS DEDICATED TO FRANKO

Pavlo Filipovych's works dedicated to Franko language study are analyzed in this article, and also analytical comments about Franko's creativity, which were present in others Pavlo Filipovych's literary studios, the greater part of which was "spilled" in periodicals of 20-th and that's why were out of scientists' attention.

Key words: Franko language study, comparativeness, literary discussion, methodology.

Інна КОШОВА